

LBRIS

We know
books

**JULIAN
BARNES**
PLECARE, PLECĂRI

Traducere din engleză și note de
RADU PARASCHIVESCU

NEMIRA

LBRIS

We know
books

1

MARELE I AM

Alaltăieri am descoperit o posibilitate alarmantă. Nu, mai rău; un fapt alarmant.

Am o veche prietenă, specialist radiolog, care îmi trimite de ani de zile tăieturi din *British Medical Journal*. Știe că interesul meu tinde spre macabru și extrem. În memorie – acel loc în care degradarea și înfrumusețarea se suprapun – am arhivat cazuri de pacienți care au explodat când un bisturiu încălzit le-a declanșat emisiile de gaze ale corpului și altele din primele zile ale scanării prin RMN, în care suturările metalice interne pătrundeau ca șrapnelul în carnea moale. Aceste povești sunt însoțite uneori de fotografii: de exemplu, ale unui bărbat care își lăsase unghiile de la picioare să crească atât de mult – câțiva metri, din câte-mi amintesc –, încât ani de zile fusese incapabil să meargă. Pe urmă vine sarcina de zi cu zi a celor din domeniul medical de-a extrage obiecte neașteptate care au fost înghițite – cum ar fi pungile cu cuie – sau vârâte cu forța în rect. (Pe vremuri, autoimplanturile anale cele mai răspândite erau busturi în miniatură ale lui Napoleon – un obicei care fără îndoială că a adăugat patriotism plăcerii.) Iar cazul de care-mi aduc aminte în mod special este cel al unui bărbat căruia i se montase un tub de traheostomie. Când bărbatul s-a dus la control, medicii au fost intrigați de petele gălbui din jurul orificiului în care fusese montat tubul. S-a dovedit că pacientul era un fumător înrăit, care, incapabil să mai fumeze pe gură, a descoperit că, dacă își scotea tubul, țigara încăpea perfect în orificiu; trebuia doar s-o aprindă și să-și dilate plămâni. Bărbații (multe dintre aceste activități bizare erau efectuate de bărbați) pot fi extrem de ingenioși, chiar dacă – sau îndeosebi când – asta le sabotează propriile interese.

Cele mai recente tăieturi trimise de Dr. Jacky aveau, cât se poate de oportun, un titlu literar: „Proust și madlena: împreună în talamus“. Firește, am citit mai departe. „Madlena, după cum vă amintiți, n-a fost iubirea vieții lui Proust, ci un fursec care, înmuiat în ceai, crea o așa-numită *involuntary autobiographical memory* (IAM)¹“ Sursa raportului era publicația *Neurology Clinical Practice*, iar subiectul lui, un bărbat de patruzeci și cinci de ani care suferise un accident hemoragic posterotalamic stâng. Consecințele au fost mult mai extreme și mai specifice decât impulsul blând pe care l-au primit Proust (și naratorul lui ficțional) din partea unei madlene – care nu e tocmai un „fursec“, ci o prăjiturică moale, având forma canelată a unei scoici de pelerin. Pacientul a dezvăluit că „dacă gusta dintr-o plăcintă cu mere i se declanșau amintiri ale tuturor plăcintelor pe care le gustase vreodată; ele apăreau într-o cronologie corectă și îi năvăleau în minte aidoma unei cascade.“

Cum am spus, prima mea reacție a fost de alarmă: imaginați-vă asemenea asalturi în mare viteză ale amintirilor uitate, o avalanșă istorică prăvălindu-se cu zgomot asupra felului în care percepi prezentul, distrugând însăși imaginea pe care o ai despre tine. Și, așa cum a subliniat un prieten, ce se întâmplă dacă experiența declanșării nu venea în sprijinul vieții, așa cum o făcea mâncatul unei plăcinte cu mere? Ce se întâmplă, a spus el, dacă te bășeai, oricât de discret, și pe urmă aveai parte, în ordine cronologică, de toate bășinile pe care le trăsesesi vreodată? Și așa mai departe – puteți veni cu exemple proprii fără dificultate. Imaginați-vă gândul – sau priveliștea – epuizant(ă) a câtorva mii de sendvișuri cu costiță străbătându-vă fulgerător conștiința (și oare aveau să fie repuse în scenă și calitatea lor, și diferența dintre ele, plus reacțiile voastre la adresa lor?).

Acum am în jur de șaptezeci și cinci de ani și, la fel ca majoritatea oamenilor în vârstă, sunt uneori plictisit de mine însumi – prin asta mă refer la amintirea repetată a gândurilor, a faptelor și mai cu seamă a părerilor. (Iar cei care nu se plictisesc niciodată de ei înșiși, care continuă să se amuze public de propriile lor vieți și de întâmplările lor repetate, sunt de regulă cei mai plicticoși oameni de pe planetă. În general, tot bărbați.) Însă plictiseala frenetică și asediatoare a IAM-urilor de mare

¹ Amintire autobiografică involuntară (n. tr.).

viteză este, cel puțin deocamdată, inimaginabilă. Nu v-ar face să vreți să vă puneți capăt zilelor?

A doua mea reacție a fost mai cumpătată și mai scriitoricească. IAM-urile ar fi cu siguranță de folos pentru autobiografii. Îți închipui că ți-ai amintit de un lucru „uite-așa“ și, cu cât ți l-ai amintit și l-ai repovestit mai des, cu atât mai mult te-ai convins de adevărul lui. Dar dacă ai fi tras deoparte și corectat de... propriul tău creier? Dacă el ți-ar putea așterne în față toate repovestirile și ți-ar demonstra cât de treptat – și totuși de sistematic – te-ai îndepărtat de prima relatare? N-ar fi straniu și deconcertant? Dar și util: nu prea poți să treci peste propriul tău talamus, corect?

Și dacă creierul tău n-ar conține doar o enumerare cronologică a tuturor plăcintelor pe care le-ai mâncat, ci și una a acțiunilor și a inacțiunilor tale morale? Toate dățile în care ai spus „Te iubesc“, indiferent dacă ai fost sincer sau nu. Toate dățile când n-ai reușit să spui „Te iubesc“, deși s-ar fi convenit s-o faci, sau când ai vrut, dar n-ai fost în stare. Cum ai face față dosarului – dosarului cronologic al – tuturor minciunilor, ipocriziilor, cruzimilor deopotrivă evitabile și (aparent) inevitabile, uitucelilor grosiere, disimulărilor, promisiunilor încălcate, infidelităților cu vorba și cu fapta? Nu doar eșecurilor concrete, ci și celor imaginate și dorite. Amintiți-vă de celebrul interviu despre Pofta Trupească dat de președintele Jimmy Carter revistei *Playboy*, în care președintele a mărturisit curajos că „Am comis adulter cu inima de multe ori.“ Cei mai mulți dintre noi am făcut-o, deși am avut tendința să păstrăm printre amintirile noastre conștiente doar fanteziile mai seducătoare și mai puțin provocatoare de vinovății. Dar cum rămâne cu acele adultere ale inimii mai stânjenitoare, inadmisibile și destrăbălate, pe care am ales să le suprimăm?

A existat o a doua parte a celebrei recunoașteri a președintelui Carter care mi se pare și mai îndrăzneată. După ce și-a mărturisit păcatele din vis, acesta a continuat: „Ăsta e un lucru pe care Dumnezeu își dă seama că o să-l fac – și l-am făcut – și Dumnezeu mi-l iartă.“ Pentru un non-credincios, pare o declarație îngâmfată de-a binelea. Atotputernicul nu numai că o să-l ierte pe Jimmy Carter la Judecata de Apoi, dar în plus îl iartă și în timp ce o face, de fiecare dată când inima lui adulteră pulsează.

Însă poate că președinții au o percepție mai bună decât noi, ceilalți, în ceea ce privește natura și mărinimia lui Dumnezeu-Tatăl.

Însă iată că se ivește o altă întrebare: dac-ar exista o modalitate prin care să se producă IAM-uri fără măcar ca pacientul – tu, eu – să trebuiască să sufere un atac catastrofal? În fond, oamenii se trepanează unul pe celălalt din vremea neoliticului – forând găuri în craniu ca să scoată demonii, duhurile rele sau nebunia, ca să micșoreze presiunea asupra creierului, ca să domolească epilepsia și alte tulburări mintale. În pictura nord-europeană de la începutul secolului al șaisprezecelea a existat o subtemă populară intitulată „Extragerea pietrei nebuniei“. În cel mai bun exemplu al ei, dat de Hieronymus Bosch, un țăran bătrâior și dolo-fan stă rezemat pe un tron de lemn, în timp ce un chirurg care poartă o pâlnie de tinichea pe cap face o gaură în fruntea pacientului. (Deși se pare că pâlnia arată că de fapt chirurgul e un șarlatan.)

Dar dacă s-ar putea fora un orificiu precis în craniu și s-ar crea o cantitate infime de daune, cu scopul de-a provoca declanșarea deplină a amintirilor noastre? E greu, fără îndoială, să-ți imaginezi un neurochirurg acceptând să urmeze o asemenea procedură sau lăsându-se convins de foloasele ei sociale („Vreau să mi-o amintesc pe mama mai bine.“ sau „M-ar ajuta enorm când mi-aș scrie autobiografia.“ nu sunt motive de natură să convingă). Există, de asemenea, o istorie lungă, deși de obicei neremarcabilă, a autotrepanării, așa că e posibil ca un suflet viteaz, care are un puseu de amnezie sau constată instalarea demenței timpurii, să se convingă – și, din nou, mai mult ca sigur că nesăbuitul candidat o să fie bărbat – de fezabilitatea procedurii. Freza dentară pare-a fi un instrument popular de autotrepanare. Nebunii o fac ca să „îmbunătățească fluxul sangvin spre creier“; de asemenea, ca să creeze – aproape la propriu – acel „al treilea ochi“ despre care se spune că ar duce la iluminarea spirituală.

Dar imaginați-vă mai departe că, la un moment dat, ar deveni un lucru nu doar fezabil chirurgical, ci și legal: v-ar face cu ochiul? Poate că, la început, am reuși să mituim niște voluntari să suporte procedura, presupunând că asta n-ar însemna ceva mai rău decât să-și vândă sângele.

IAM este doar un acronim necesar, inevitabil. Și totuși, dacă despărțiți prima literă de a doua, obțineți I AM.¹ Ceea ce e pertinent. Memoria este identitate, după cum ne-o repetăm adeseori. Dacă e așa, toate IAM-urile stocate înăuntrul nostru vor ajunge să însemne cine și ce suntem și am fost. Iar dincolo de asta se găsește formula Marele I AM, o modalitate de referire la zeul creștin. Care obișnuia să ne pedepsească sau să ne răsplătească fiindcă își aducea aminte de fiecare acțiune pe care o efectuaserăm și de fiecare gând și emoție care ne străbătuse. Cu toate că mulți cred în continuare că după moarte îi așteaptă Judecata de Apoi, există acum, disponibilă teoretic, o judecată rivală, anterioară morții, care a fost actualizată și secularizată. Catalogul păcatelor noastre nu e trecut în monumentalul catastif al Sfântului Petru, ci se găsește în propriul nostru creier. N-ar fi nevoie, poate, decât de o echipă de neurologi care să descopere cheia.

Deși, în acest caz, cine l-ar juca pe Dumnezeu? Nu chirurgul-șef, care ar fi doar un facilitator calificat. Prin urmare, noi înșine am fi judecătorii. Ceea ce ar putea să ducă la suficiență. Dacă nu cumva, dimpotrivă, ne-ar sili să creștem.

Am aflat mai multe despre cazul bărbatului care-și amintea de toate plăcintele pe care le mâncase. IAM-urile lui au început să apară la nouă luni după accident, iar cronologia lor i-a acoperit întreaga viață, din chiar primul an (despre care se spune că nu suntem în stare să ne aducem aminte) până în prezent. Declanșatorul ar putea fi pipăitul, mirosul, gustul sau văzul. Într-o anumită situație, mirosul de cocă proaspătă a declanșat o amintire din copilărie – aceea a mersului desculț prin bucătăria bunicii, ținându-și mama de mână. A văzut din nou șorțul bunicii și a avut parte de „felul deplin în care mi-am simțit tălpile“. Ceea ce sună foarte proustian.

Însă uneori ar apărea o „cascadă“ de amintiri fără niciun indiciu senzorial anume: într-o zi, bărbatul și-a amintit cu lux de amănunte o vizită cu familia la Expo Montreal din 1976, făcută când avea trei ani. Mai mult – și poate în mod ciudat – , memoria lui de zi cu zi s-a îmbunătățit după accident. A descoperit, de asemenea, că putea să-și suprime puseurile de IAM

¹ „Eu sunt“, în limba engleză (n. tr.).

dacă voia s-o facă. Peșemne că o asemenea decuplare ar fi o mare ușurare pentru cel care o suportă; și dacă să zicem că ți-ai scrie autobiografia, atunci ai fi în stare să te intrerupi și să eдитеzi tirada de informații pe care ți-o vomită creierul în timp ce lucrezi. Și poate că, în timp, s-ar găsi și o recuplare, iar atunci ai putea obține acces la întregul conținut al trecutului tău, cum și când ai dori. O întrebare: chiar ai vrea să știi absolut totul despre tine? Ar fi o idee bună sau proastă?

Iar asta duce la o altă întrebare. E corect să te referi la acea cascadă vizuală a tuturor plăcintelor pe care le-ai mâncat ca la niște „amintiri“? Fiindcă lucrul pe care-l definim convențional drept amintire este ceva care a fost evocat, frecvent sau nu, în decursul vieților noastre, deplăsându-se puțin la fiecare repovestire, până când se coagulează finalmente într-o versiune despre care ne convingem că este adevărul. Însă când subiectul original al aceluia raport clinic a avut parte de un „episod cu lux de amănunte“ al vizitei la Expo Montreal, probabil că asta ar fi un lucru pe care bărbatul nu și-l mai amintise anterior (deși fără îndoială că familia îi povestise despre el). Așa că nu ar fi o amintire degradată firesc, ci mai degrabă o re-prezentare a experienței originale, o reluare corectă nu a ceea ce-și amintea adultul, ci a ceea ce primise creierul băiatului în acea zi uitată, cu atâția ani în urmă. Mai mult chiar decât o „amintire imaculată“, avea să fie *întâmplarea însăși*, așa cum a fost procesată atunci de creier. Ar putea să vă tenteze așa ceva în vederea unei mici autotrepanări?

Două lucruri de menționat în această fază:

- 1) Va exista o poveste – sau o poveste înăuntrul poveștii –, dar nu chiar acum; și
- 2) Asta va fi ultima mea carte.

Am teoretizat că s-ar putea ca asaltul constant și furibund al IAM-urilor de mare viteză nedorite – sau cel puțin nesolicitate – să te facă să vrei să te sinucizi. Poate că e o exagerare. Dar dacă nu cumva, aidoma Bărbatului-Plăcintă, o să găsești o metodă prin care să te decuplezi de la ele, cu siguranță că o să se amestece în viața ta firească. În studiul său

clasic, *The Mind of a Mnemonist*¹, neuropsihologul sovietic A. R. Luria a prezentat cazul lui S., care a apărut pentru prima dată în viața lui Luria în anii '20. S. avea o memorie formidabilă, a cărei funcționare și ale cărei tehnici au fost studiate în condiții de laborator pe o perioadă de treizeci de ani. Era capabil să-și amintească serii de litere și de cifre, sintagme și cuvinte izolate, cu o acuratețe extraordinară, și a fost în stare să-și aducă aminte de aceste teste, până la ultimele detalii, cu peste un deceniu mai târziu. Una dintre metodele folosite a fost atribuirea de imagini eidetice cuvintelor-cheie:

Să spunem că mi s-ar da cuvântul *elefant*: aș vedea o grădină zoologică. Dacă mi s-ar da *America*, mi-aș crea o imagine a Unchiului Sam; pentru *Bismarck*, mi-aș plasa imaginea lângă statuia lui Bismarck; iar dacă aș avea cuvântul *transcendent*, l-aș vedea pe Șerbinii, profesorul meu, stând și uitându-se la un monument.

S. era, de asemenea, afectat de sinestezie, ceea ce-i sporea presiunea zilnică. Fiecare sunet pe care-l auzea era însoțit de lumină și de culoare. Întrebat dacă își amintea un gard anume, S. a răspuns că de bună seamă: „Are un gust sărat special și e foarte aspru la pipăit; mai mult, are un sunet extrem de ascuțit, de pătrunzător.“ Când se duce la restaurant: „Mă hotărâsc ce mănânc în funcție de numele preparatului, de sonoritatea cuvântului. E stupid să spui că maioneza are un gust bun. „Z“-ul [ca în scrierea rusească] strică gustul – nu are o sonoritate atrăgătoare... Iar dacă un meniu este scris rău, pur și simplu nu pot să mănânc – meniul pare extrem de jegos.“ Totul sună epuizant, și chiar era; orice sunet sau distrageră bruscă în clipa când S. încerca să aibă acces la o amintire provoca „șuierături“ sau „pleoscăituri“ care distrugeau complet ceea ce încerca să citească. Și fiindcă, inevitabil, S. a devenit un număr de music-hall, încercările benigne sau maligne ale publicului de a-l ajuta sau de a-l încurca i-au produs o tensiune incredibilă.

Dar ce efecte au avut toate acestea asupra personalității lui și asupra vieții lui personale? Impresia pe care S. i-a lăsat-o inițial lui Luria a fost a unei „persoane mai degrabă masive și timide“, însă ale cărei „amintiri

¹ *Mintea unui mnemonist* (n. tr.).

de la începutul copilăriei erau incomparabil mai bogate decât ale noastre“. În viața adultă, S. a schimbat zeci de slujbe înainte să devină mne-monist de meserie, când felul în care rezolva probleme și isprăvile memoriei lui l-au ajutat să-și câștige pâinea. Însă, în afară de asta, darul lui straniu l-a slăbit de multe ori. De pildă, S. era literalmente incapabil să citească o carte, din cauză că oamenii pe care și-i amintea din alte cărți cu aceleași caracteristici dădeau buzna întruna în textul de sub ochii lui. Îi era aproape imposibil să citească poezie, din cauză că limba-jul și gândirea figurativă îl zăpăceau. După cum i-a spus de câteva ori lui Luria, „Înțeleg doar ceea ce vizualizez“. Și nu putea să *nu*-și amintească; nu putea să-și decupleze cea parte a creierului. Pentru ceilalți, S. părea visătorul prin excelență; timpul trecea fără ca el să observe. Conversația lui implica digresiuni nesfârșite: era incapabil să rămână la același subiect. Așa că, dacă-i menționai cuvântul „speranță“, „Trebuie să mă gândesc și la culoarea, și la gustul său“.

Această neputință de-a se concentra îi dădea un aer de neajutorare care-i făcea pe oameni să-l considere „un individ încet la minte, stângaci și întrucâtva distrat“. Luria a consemnat că S. avea o familie – „o soție cumsecade și un fiu cât se poate de reușit“ –, dar că și pe ea o percepea ca prin ceață. „Într-adevăr“, a conchis Luria, „ar fi foarte greu să stabilești care anume era mai reală pentru el: lumea imaginației, în care trăia, sau lumea reală, în care era un musafir ocazional“. Pare o situație cumplit de „neinvidiabilă“: să fii un musafir ocazional în propria ta viață.

Celebra întâmplare a madlenei înmuiate în ceai și savurate de Marcel, naratorul lui Proust, nu este, așa cum apare în text, o amintire autobiografică involuntară sau un IAM; mai degrabă e o amintire foarte tihnită, semivoluntară și semiautomată sau un VLSVSAM¹, un acronim câtuși de puțin memorabil. În diverse momente din roman, Marcel e conștient de un fel de realitate esențială, mai profundă, care se găsește acolo – sau aici –, în mare măsură inaccesibilă nouă, dar așteptând să fie capturată sau recapturată. Primul dintre aceste momente cvasitranscendente are loc pe la începutul romanului. Marcel se gândește la Combray, micul orașel de provincie în care își petrecea vacanțele din copilărie cu bunicii

și în care plimbările lui zilnice urmau una din două direcții – *du côté de chez Swann* sau *du côté de chez Guermantes* –, plimbări care vor prefigura simbolic cele două clase sociale între care va fi împărțită viața lui ulterioară: burghezia bogată și cultivată și o aristocrație care disprețuia clasele de mijloc, dar care în ultimă instanță avea să fie înghițită de ele.

Marcel descoperă că, atunci când încearcă să-și amintească de Combray, intră în acțiune doar normele frustrante ale memoriei: el vede orașul doar ca pe „un ochi de geam luminos, foarte limpede profilat pe un fundal nelămurit și obscur“¹. Și vede repetându-se aceleași scene. Asta, își dă el seama, fiindcă sunt declanșate de „memoria voluntară, memoria intelectului“, și din moment ce „imaginile pe care ni le arată acel tip de memorie nu păstrează nimic din trecutul însuși“, nu-l mai interesează deloc să încerce să „mediteze la această rămășiță a Combray-ului. Pentru mine, în realitate era mort cu desăvârșire.“

Însă pe urmă se întâmplă un lucru minunat. Într-o zi, mulți ani mai târziu, prost dispus, se întoarce acasă, iar adorata lui mamă, văzându-l înfrigurat, îi oferă niște ceai, „ceva ce nu aveam obiceiul să beau“. Mai mult, ea trimite slujnica după *une petite madeleine*. El înmoaie o bucăciică de prăjitură în ceai și o duce la buze cu o linguriță; când gustă din ea, se simte străbătut de o plăcere rafinată. E dincolo de gustativ; e ceva care schimbă sufletul. Starea lui de spirit zilnică – „mediocră, prozaică, funebră“ – dispare, iar el descoperă, cu o „bucurie atotputernică“, o parte din adevărata lui esență.

Și Combray-ul? Nu atât de repede. Marcel ia o a doua înghițitură, în care nu descoperă nimic în plus față de prima; apoi o a treia, în care descoperă încă și mai puțin. „E timpul să mă opresc; poțiunea își pierde vraja.“ Se gândește la asta o vreme, după care face o ultimă încercare să revină cu forța la acel moment exuberant în care luase prima înghițitură din prăjitura înmuiată în ceai. E clipa în care ceva se ridică înăuntrul lui, târât la suprafață din străfundurile eului său, „urcând încet“ cu „ecoul marilor spații străbătute“. Ceva pare pe punctul să iasă la suprafață, după care se strecoară la loc în abis. El încearcă *de zece ori* să scoată orice era de oriunde era.

¹ *Very leisurely, semi-voluntary, semi-automatic memory* (n. tr.).

¹ Traducerea tuturor fragmentelor citate în carte îi aparține traducătorului (n. red.).